

לידידי ורעי יחיאל
מנחת שי

הערות על לשונו של עגנון אגב קריאה ב"תמול שלשום"

גבריאל בירנבאום

ראשית דבר

כשקראתי לראשונה את יצירת המופת של עגנון "תמול שלשום" עול לימים הייתי, כבן שמונה-עשרה או תשע-עשרה, ולא עמדתי עדיין על דעתי הבלשנית. נדמה לי שגם ליהנות מתוכנו לא הייתי בשל דיי או.

החלטתי לקרוא את היצירה שוב לפני שנים מספר - ועולם חדש נגלה לעיניי. התפעלתי מהיופי ומהעמקות שלה, ומלשונה הנפלאה והייחודית. תוך כרי קריאה סימנתי בעיפרון מקומות שעוררו את תשומת ליבי.

במאמר זה אני מביא את תוצאות עיוניי במקומות ההם. על עניינים רבים העירו כבר לפני, וציינתי לאלה שלא נעלמו ממני.

על יד יחיאל

קובץ מחקרים ומאמרים
מוגש ליחיאל קארה עם פרישתו לגמלאות

עורך
שלום פנחס-כהן

סייע בעריכה
דורון יעקב

ג'על

א

ענייני תחביר

יד המילים

הקדמת הלוואי לגרעינו

זהו תועלת יש (עמ' 9) – הלוואי קודם לגרעינו, שלא כדרך המלך של העברית. בסגנון וְלִי יֵאמֶר, כמובן, תועלת כלשהי. במקרא ובל"ח יש, כידוע, מקרים מעטים שכינוי מז קודם לגרעינו: כי זה משה האיש (שמות לב, א); זאת קומתך רמתה לתמר (שה"ש); זו עידות העיד (גזיר ג, ב); זו הלכה שלח (גיטין ו, ז).²

פרות הרבנית המאוחרת ובלשון ימינו יש שימוש באיזה הקודם לגרעינו להביע מיות או במשמעות 'אחרים, קצת', כגון: לבטל איזו מצוה מכל מצות עשה (הקדמת מכם למשנה, מהדרות קאפח, עמ' ז; וכך גם במהדרות אחרות); מי הקדימני שעשה איזה דבר (פירוש המלבי"ם לאיוב מא, ג); מעמדם המדיני של היהודים באיזו ארץ ורת (אחד העם, תרגום הצהרת בלפור).³

צאתי כדוגמתו בעזרת חיפוש ברשת: לא יכיל משהו תועלת (בעל הסולם, הקדמה פר פנים מאירות ומסבירות, עמ' 136, אות ה); אם אחר כל הריבור, אוכל להרויח זהו תועלת (ר' יצחק שינקר מביאליסטוק, מצטטו הרב ב' הלחמי). למען ההתאם כתב נון משהי דווקא.⁴

במשפט משועבר

ושפט משועבר שנושאו פועל בעבר או בעתיד הנשוא קודם לנושא.⁵ לעיתים עגנון שה לעצמו לסטות מהכלל הזה:

על המילה משהי עצמה ראו להלן בסעיף הרן באוצר המילים.
ראו אור, תחביר, עמ' 212.
וראו דוגמה זו, דוגמאות נוספות ועיון בתופעה אצל אבינרי, יד, עמ' 25-27.
על סטיותיו של עגנון מההתאם התחבירי המקובל ראו להלן.
ראו, למשל, פריץ, תחביר, עמ' 115.

גבריאל בירנבאום

אותו בית שיצחק מצא בו דירה בית המשומד היה נקרא (עמ' 200); ולשון אונגרית יצחק לא הכיר (עמ' 296); אבל מיום שבלק גלה ממאה שערים ונטרד מבית חיותו (עמ' 471); לא יצאו שלושה שבועות עד שיצחק התחיל חושש בגופו (עמ' 600).
לא מצאתי התניה לסטייתו מהסדר הרגיל.⁶

ג. שני נסמכים לסומך אחד

גאוני ורבני האשכנזים (עמ' 462); נשאו ונתנו עם חכמי ורבני ירושלים (עמ' 522; 570); גאוני וצדיקי העיר (עמ' 545); בכתב ובלשון אשכנז (סמוך ונראה, עמ' 9).
סוגיה זו ידועה עד מאוד, ורבים דשו בה. ראשיתה כבר בוויכוח בין הסופר שמעון ברנפלד לבין אהרן מזי"א, חבר ועד הלשון, מעל דפי "הצפירה" בשנת תרע"ב.⁷
עגנון לא נמנע מלהשתמש במבנה הזה.

ב

התאם

איזה, אילו, איזו

ולא היו יודעים איזו בגדים ארץ זו צריכה (עמ' 10); ואיזו מיני נעליים [...] ואיזו מיני עורות (עמ' 101) –
כידוע, אין במקורותינו צורת רבים מובהקת של כינוי השאלה איזה. בכתבי היד של ל"ח משמשת אֵלּוּ גם ככינוי הרמז לרבים (במקום אֵלּה המקראית) וגם ככינוי השאלה, צורת הרבים של איזה, ולא תמיד קל להבחין בין שתי המשמעויות.⁸ במסירות של ספרות חז"ל כימי הביניים צמח השימוש באיזו כצורת הרבים.⁹

4 השו"ת מנצור, עיונים, עמ' 118-119.
7 ראו אבינרי, עמ' 425. וראו את דיוניהם של גושן-גוטשטיין, טור הלשון, "הארץ", נובמבר 11 ו-18; ח"א כהן, העברית הרבנית, עמ' 37-39.
8 ראו סגל, עמ' 59-60; ברגרין, עמ' 66-67. על היווצרותה של אילו, בלי דגש בלמ"ד, ראו במאמרו של מישור.
9 ונמצא גם איזה לרבים; ראו דוגמאות אצל עגנון וילון במאמריהם המוזכרים בהערות 10 ו-12.

יין הזה – כבעניינים אחרים – לא הסתפק עגנון בחוש הלשוני הנפלא שלו, אלא חקר ק את העניין: "נמצא שאף אני הייתי סבור, שנכון לומר 'באילו פנים'. אלא דוקא יתה סליחה למדתי, שנכון יותר לומר 'באיזו פנים'",¹⁰ והוא הולך ומונה עדויות לרוב, זכם: "אחר שראיתי שתיבה זו צריכה פירוש, תפסתי לשון פשוט וכתבתי: באיזו פנים".¹¹ ואף ילון תמך בדעתו: "וכבר הרבה שנים מתווכחים והולכים, איזוהי הצורה זונה, וכמה השתדלו לעקור 'איזו' לרכים, השתדלו ולא עלתה להם".¹²

נספרים

י: רגל (עמ' 22) -

ים הנמנה בלשון יחיד, בניגוד לכלל. נראה שחברו כאן שתי סיבות: שם המידה הזה, על פי שאין הוא לועזי, מתורגם הוא מלועזית (foot באנגלית, fuss בגרמנית); צורת בים העברית מעוררת קשיים: צורת הריבוי רגלים תפוסה למשמעות 'חג'; רגליים היא ית זוגי, ותישמע מוזר לריבוי רגיל.¹³

זה גרוש (עמ' 503) -

ז המטבע הלועזי גרם לשימוש בצורת היחיד.¹⁴
 זין אסמכתא לשימושים האלה עשויה להימצא במקרא, בשימוש במילה רבוא ביחיד חר המספרים שתיים וארבע (עזרא ב, טד; נחמיה ז, טו, עא).¹⁵

עגנון, באיזו פנים, עמ' 38.

שם, עמ' 39.

ילון, באיזו פנים, עמ' 59. וראו את מחקרו המקיף של קרדי על תחבירה ושימושיה של איזה/איזו (עמ' 141-199), וכיחוד בעמ' 183-195, ששם תיאר בהרחבה את נוהגו של עגנון במילה הזאת. אחת ממסקנותיו: "החוקיות ה'חדשה' שנהג בה עגנון בתחביר של איזה/איזו מעלה את הסברה, שהוא ראה בה המשך של לשון חכמים, בתוספת מקצת מההתפתחויות החדשות שכלשון הרבנית" (שם, עמ' 186).

אף על פי כן מורה האקדמיה ללשון את השימוש בצורה הזאת, ולא התירה את השימוש ברגל לציון רבים (ראו החלטות בדקדוק, עמ' 92).

השוו את היתר האקדמיה ללשון להשתמש בצורת היחיד כששם המידה או המשקל לועזי, כגון "שני מטר" (שם, שם).

האקדמיה ללשון התירה להשתמש במיליון ומיליארד לציון הרבים גם לאחר המספרים 2-10 (שם, עמ' 91).

שש מאות מטר מרובעות (עמ' 503) -

נראה שכאן נגרר הסופר (במכוון?) אחר המילה מאות.

שתי קצותיו (עמ' 97) -

אף על פי שצורת היחיד נפרד היא קצה, שם בנקבה, מצאנו במקרא בצד שתי קצות (בנסמך) גם שני קצות,¹⁶ והמספר הבא עם קצותיו הוא תמיד שני, בזכר. והינה עגנון בחר לכתוב דווקא שתי קצותיו.

מקרים אחרים

כבר אמרנו שחברים היה לו ליצחק ואילו חברות לא היו לו (עמ' 125) -

כידוע, במקרא יש שהנשוא הפועלי בא ביחיד ואינו מותאם לנושא שהוא שם ברבים.¹⁷ הדבר שכיח במיוחד כשהנשוא קודם לנושא, וביותר בפועל היה, אבל נקרה גם כשהיה בא אחרי נושאו (כגון: ובני בית היתה לי - קוה' ב, ז).¹⁸ במשפט שלפנינו אפשר שיש כאן גרירה לפנים של היה אל יצחק - יחיד; בפסוקית הבאה "תוקן" הדבר.

שבת כשם זכרי: שהשבת ממשמש וכו' (עמ' 246); שבת כזה כמותו שבת שנתרוקן הבית (עמ' 491) - בארבעה מקומות במקרא שבת בלשון זכר, כגון: שמר שבת מחללו (יש' נו, ב). גם בכרכת המזון בנוסח האשכנזים והספרדים: השבת הגדול והקדוש הזה. והשימוש הזה נמצא בספרות הרבנית.¹⁹

ייתכן שהעדיף כאן עגנון את השימוש הזה דווקא בגלל נדירותו.²⁰

16 ראו הערה בראש הערך קצה במילון BDB (עמ' 892).

17 גזניוס, עמ' 465.

18 שם, עמ' 467.

19 ראו בדגריין, עמ' 169, וגם בהערה 9 שם.

20 אגב, צורת הריבוי של שבת בידיש היא שבתים!

מילות היחס

יבל יצחק הסכמתו של אביו על הנסיעה (עמ' 9) -

ית בת-זמננו הפועל הסכים במשמעות 'נתן את הסכמתו, הרשה', מתקשר עם ילים בדרך כלל באמצעות ל-: "משרד הבריאות הסכים לכל הדרישות"; "לא הסכים שת פלוגי" (מן המרשתת).²¹

בספרות חז"ל מצאנו: "כיון שראה פרעה, אמר: בעל צפון הסכים על גזירתי" לתא דר' ישמעאל, בשלח ב; "גרול היה יתרו, שהסכים הקב"ה על דבריו" (מדרש טז).

ירו לה כל הענין והסכימה לו (עמ' 432) - על פי ההקשר, המשמעות היא: 'הסכימה עתו להינשא לו'. שימוש זה קרוב למה ששגור בפי הילדים, כגון: אמא שלי הסכימה אמץ חתול (המרשתת).²²

להם [...] להשכיר עצמם לפועלים (עמ' 56) -

רית שלנו היינו אומרים כפועלים או בתור פועלים. לא מצאתי במקורות הקלטיים ה דומה עם המילים האלה. בעל שו"ת "קול מבשר" (המאה העשרים) משתמש במבנה במילים האלה עצמן: אין אדם משכיר עצמו לפועל אלא מתוך דוחק (חלק ב, סימן אפשר, כמובן, להשוות זאת לשימוש דומה במקרא: לְעֶבֶד נִמְכַר יוֹסֵף (תה' קה, יז), פרות חז"ל: "מוכר עצמו לעבד" (תנחומא בהר, ג) - כלומר: תוכן המושא אינו הקונה, והתפקיד שימלא הנמכר (או המושכר).

זיל והוא נמנה על היישוב החדש (עמ' 83); יצחק לא נמנה עם שום מפלגה (עמ' 103) - ס מתקנים נמנה על לנמנה עם במשמעות 'שייך ל-', נכלל בין'.²³ עגנון נקט את שתי יכים.

אנחנו משתמשים בהסכימו על במשמעות 'הגיעו לאחידות דעים בעניין', כגון: 23 מדינות באיחוד האירופי הסכימו על הקמת כוח צבאי משותף" (המרשתת).
וראו במאמר "את מסכימה ל?" שבאתר האקדמיה ללשון העברית:
את-מסכימה-לי/2014/01/12 http://hebrew-academy.org.il
ראו, למשל, אצל בנרוד, עמ' 225; סיוון, עמ' 215.

צורות

הפועל

ואינו מעיז להרים ראש (עמ' 17) -

במקרא הטברני נשמר ההבדל בין העיז (עז"ז, הפעיל) במשמעות 'נהג בעוז, לא פחד', לבין העיז (עו"ז, הפעיל) במשמעות 'אסף'; אבל ההיקריות אינן רבות.

בל"ח רוב ההיקריות הן על דרך ע"ו. לדוגמה:

אין אדם מעיז פניו בפני בעל חובו (בבלי, כתובות יח ע"א);²⁴ דר' אלעזר בן יעקב סבר: לא שנא בו ולא שנא בבנו אינו מעיז, הילכך לאו משיב אבירה הוא. ורבנן סברי: בו הוא דאינו מעיז אבל בבנו מעיז, ומדלא מעיז משיב אבירה הוא (בבלי, שבועות מב ע"ב).
רוב מתקני הלשון דרשו לדבוק בהבחנה המקראית.²⁵ עגנון כתב כמקובל בלשון חז"ל.

יצחק התחיל מתרשל בעבודתו. ומשהתרשל נתרשל (עמ' 154) -

המשפט הזה בנוי כדוגמת משפטים כמו "כיון דרש דש" (בבלי, גיטין נו ע"ב); "הואיל ונדרה ידחה" (שם, מגילה ה ע"א). עגנון ניצל כאן את כפל הצורות של הבניין הזה - המקראית והחזו"לית - כדי לגוון.²⁶

הולכי בטל ומחרחרי ריב שעשאו את הארץ פלסתר (עמ' 293) -

אין בידי להסביר את הצורה הזאת כאן, ואולי היא ט"ס.²⁷

24 ומעניין שפרץ, עמ' 34, מצטט את המשפט הזה עצמו כאילו נכתב "אין אדם מעיז (הניקוד שלו) פניו..." אף על פי שהגרסה, גם בדפוס וילנה, היא מעיז.
25 ראו, למשל, פרץ, שם. אבל סיוון, עמ' 74, מתיר לבטא העיז על סמך המצוי בל"ח.
26 ואולי גם קצת להתמיה ולהפתיע.
27 לו ידעתי שיש קיום אמיתי לצורה הזאת, היה אפשר להסבירה כגזירה לאחור של הצורה עם הכינוי החבור, לאחר שניטל הכינוי, כגון: עֲשָׂאָהּ; לאחר הסרת הכינוי נותר עֲשָׂאוּ.

ם העצם

זם וסרדינות (עמ' 27) -

ה כמה עדויות לצורת הריבוי הזאת:

אכילה לא הסתלקה, אלא שגם שתיה נוחה לה. שלחתי להביא יין-שרף, שכר, כשאות, סרדינות (ישעיהו ברשדסקי [1871-1908], "לא קבצנית", פרויקט בן-יהודה - http://benyehuda.org/bershadsky/barshadsky_031.htm); מאמר של ב"ז הרצל נרגום עברי בשם "קישיונב והסרדינות" [1903?] (הוזכר באתר "דבר ראשון" מ-16 יצמבר 2016).

משך רגעים אחרים ערוך השולחן. דויד'קה הנהג הביא בינתיים קופסת סרדינות שהביא זו מן העיר (מרים זינגר, "דבר", 20 ביוני 1947).

יט שנראה רלוונטי לעניין: בתקנות הדיג 1937 (שנוספו להן תיקונים במשך השנים), וראים כמה סוגי דגים סרדינה.²⁸

צאתי סרדינות גם אצל סופר בן ימינו: "למה לכן לנסוע כמו סרדינות באוטובוס? אעשה בן מחיר מיוחד ואקח אתכן לירושלים". (אהוד בן עזר, "שלוש אהבות", אתר "חדשות י עזר"²⁹ נראה לי שנקט כאן כך ככוונה, כי מדובר בשלוש נוסעות - נשים).

ל עגבנית [...] חתיכה של עגבנית (עמ' 50) -

נורה הזאת של המילה - בצד הצורה הנפוצה היום עֶגְבָנִיָּה - הייתה קיימת כבר מתחילת ימושה. סיוון מעיד שילין כתב כך בשנת תר"ס.³⁰ במילון גור אפשר לעקוב אחר מעבר: במהדורת תרצ"ה גרס עֶגְבָנִיָּת;³¹ במהדורת תש"ו: עֶגְבָנִיָּה. אבל ב"ילקוט זחים" של ועד הלשון כבר בתר"ץ - עֶגְבָנִיָּה.³²

ראו

http://www.sviva.gov.il/InfoServices/ReservoirInfo/doclib/%D7%98%D7%91%D7%A2/word/tev_a38.doc

ראו <https://library.osu.edu/projects/hebrew-lexicon/hbe/hbe00843.php>

ראו סיוון, העגבניה, עמ' 80.

ובהערת שוליים טרח לתרגם את המילה לארבע שפות.

ולצידו גם הערך עֶגְבָנִיָּת, והגדרתה: 'מבקשת אהבה...'

כמה קיוויות קיווה יצחק. עכשיו כל קיווייו הלכו (עמ' 228) -

נראה שהמקור לצורה המוזרה הזאת הוא המדרש הזה: אמר ר' לוי: שלש קיוויות טובות קיוו ישראל על הים: קיוו לתורה, קיוו לדגלים, קיוו למשכן (שיר השירים רבה ב,ג, פסקה ג). - במאגר המילון ההיסטורי קבעו את צורת היחיד: קוּיָּה. אבל על פי קיווייו במשפט השני, נראה שעגנון תפס את קיוויות כצורת ריבוי של קוּיָּה.

כאן קרן איל וכאן יתידות הדרכים (ולא יתדות) (עמ' 277) -

במקרא הצירי נחטף בצורת הנסמך: יתדות. כך גם במשנה כ"ק (למשל בכלים יד, ג) וגם במסורת תימן (למשל במהדורת בן-נחן שם).

אבל יש מסורות שהמילה ניטית בהן בשימור הצירי:

במש"ל במשנה (למשל בכלים יד, ג).

כ"י ליידין לירושלמי: תני: מסתלקין לצרדין מפני יתידות דרכים [...] והיו מסתלקין לצרדין מפני יתידות דרכים (ירושלמי ברכות ב,ח <ה ע"ד>). כך גם בדפוס וילנא.

כ"י אוקספורד 366 לבבלי שבת: שכן קושרין ביתידות אהלים (שבת עד ע"ב). ומצאתי לפחות פעמיים בכתיב מלא יו"ד גם בדפוס וילנא: ב"ק פא ע"א ושם ע"ב.

גדוד חמשה, כגון רכסים שהן יתידות הארץ (נסים גאון בן יעקב, פירושים לתלמוד, עירובין ה,א <עמ' 133>).

ובכן, היה לעגנון על מה לסמוך כשנקט את הצורה הזאת. קרוב לוודאי שהאשכנזים קראו כך גם במקומות שהכתיב חסר.

ביטויים

ונשתיר יצחק מיותם פי כמה מרובה (עמ' 39); חזר מאצל הזקן כשנפשו רעבה פי כמה מרובה (ועוד) -

כלומר: גדול פי כמה, רב פי כמה. נראה שהביטוי הנדיר הזה חביב במיוחד על עגנון: בכתביו מצאנו לא פחות מ-37 היקרויות שלו, מתוכן 12 ב"תמול שלשום". לא מצאתי אותו בכתבי סופרים אחרים.

הביטוי מצוי בספרות הקבלה המאוחרת, כגון:

להיות היסורים והמכאובים שסובלים כשביל השגת קיום חייהם עולה פי כמה מרובה על קצת התענוג שמרגישים בחיים הללו (י"ל אשלג, תלמוד עשר הספירות, תשט"ז).

ועשן שחור קוטר ועולה (עמ' 24) -
 קוטר - מעלה עשן. הביטוי קוטר ועולה נקרה פעמים מספר בבבלי כריתות ו ע"ב (והוא המקום היחיד בספרות חז"ל),³⁷ כגון: "מה הפרט מפורש דבר שקוטר ועולה וריחו נודף, אף כל דבר שקוטר ועולה וריחו נודף".

אינך מספיק לעמוד עליו, עד שהוא מתפספס ונעשה חורים חורים (עמ' 42) -
 הפועל פִּסְפַּס נמצא בספרות חז"ל, החל במשנה, כגון: מתירין פקיעי עמיר לפני בהמה ומפספסים את הגפים (שבת כד, ב). ייתכן שעגנון הוא הראשון שיצר את הפועל בהתפעל.³⁸ בעברית החדשה קיימות, כמובן, פִּסְפַּס והתפִּסְפַּס (הפ"יין רפות!) בלשון הסלנג, במשמעות אחרת לגמרי: 'החטיא, החמיץ'.

נטל קומקום ומכונה של פתילות (עמ' 49) -
 מאוחר יותר שימשה המילה פתיליה, והיא אף נקבעה במילון מאוחר של האקדמיה ללשון (כלכלת הבית תשל"ח). היא עדיין אינה במילון גור, גם לא במהדורת תש"ו. בפרויקט בן-יהודה לא מצאתי עדויות ישנות למילה.³⁹

וכבר הוציא וועד המושבה מכתב חוזר להכחיש את הענין (עמ' 53) -
 בעברית שלנו אנחנו משתמשים במילה חוזר. היא מופיעה כבר במילון ב"י, עמ' 1461 (כרך ג, יצא ב-1912): "ובזמן האחרון משתמשים בשם זה במשמ' מכתב שלוח להרבה אנשים". חוזר היא קיצור הצירוף מכתב חוזר, בהשמטת הגרעין (השווה: הפרה) חולבת, [בחירות] מקדימות). במכתב חוזר השתמשו הרבה סופרים כמו אחד העם, סמולנסקיין, אוסישקין. והינה עגנון ב-1945 עדיין משתמש בצירוף, ונראה שלא במקרה.

37 משום מה לא הובאו במילון ב"י מובאות לקט"ר קל, מלבד ציון העובדה שהקל אינו במקרא. בא"ש יש מובאה מכריתות ו ע"ב.
 38 ראו ויס, בשוט לשון, עמ' 92.
 39 היא מובאת במילון מאוחר של האקדמיה ללשון - כלכלת בית תשל"ח. אני זוכר שבסוף שנות החמישים ובתחילת השישים של המאה הקודמת היה עדיין השימוש בה נפוץ. כתב העת המקוון לספרות "הפתיליה" מציב גלעד למילה.

אלטר [...] ראה שהגיע זמנו להחזיר גופו לחיק אמו (עמ' 345) -
 טו'י מבוסס על דברי האמורא לפני פטירתו, המובאים בירושלמי: ומה הנייה אית לי, א מוכר מרגליתי גוא ארעא מסאבתא, לא דמי הפולטה לחיק אמו לפולטה בחיק נכריה ישלמי יב,ג <לה ע"ב> - תרגומו: ומה הגאה יש לי, ואני מאבד את מרגליתי וכלומר: מתין בתוך ארץ טמאה, אינו דומה הפולטה ואת נשמתו לחיק אמו לפולטה בחיק רייה. ארץ ישראל נמשלת כאן לחיק אמו של האדם, לעומת ארץ נוכרייה.³³ ר' אלטר סיפור עמד ללכת לעולמו בארץ ישראל.

צר המילים וסמנטיקה

והי תועלת יש (עמ' 9) -
 ילה משהי כלקסמה בפני עצמה³⁴ אינה מתועדת במקורות. סביר שעגנון יצרה (?) על משהו. זו עצמה, כלקסמה עצמאית,³⁵ נקריית בייחוד במשמעות של 'קצת, בכמות ידה', כגון: "גלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שהברזל ממית במשהו" (ספרי במדבר); "צריך שיהא ארכה ארבע אמות ורחבה אחד עשרה [!] טפחים ומשהו" (בבלי, עירובין ע"א). למשמעות זו נוצרה גם צורת הריבוי משהויין (בבלי עירובין פז ע"א - פעמיים; נ' ההיקריות היחידות בספרות התלמוד).³⁶ על סדר המילים בצירוף משהי תועלת ראה עיף התחביר.

וראו גם ירושלמי מו"ק ג,א <פא ע"ג>. והשוו: "וצריך כל איש ישראל לחבב את א"י ולבא אליה מאפסי ארץ בתשוקה גדולה כבן אל חיק אמו" (ספר חרדים, מצוות התלויות בארץ ישראל, פרק ב).
 להוציא מקרים כמו "לשכר את האוון מה שהיא יכולה לשמוע" (מכילתא דר"י, בחורש ויתרו, ד); "זו תשחט לשום מה שהיא" (תוספתא כריתות ב,ד) וכיוצא באלה.
 להוציא מקרים כגון "לכל שבט ושבט לפי משהו" (ספרי במדבר קלב) וכיוצא בו.
 גם מישוהו כלקסמה עצמאית הנכתבת כך חדשה יחסית. א"ש, גם במהדורתו החדשה, מפנה למי שהוא. בב"י איננה כלל. מישוהי חדשה עוד יותר; א"ש מפנה למי שהיא. ברב-מילים כבר מישוהו, מישוהי, משהו ערכים בפני עצמם.

ז' זה מרטיע באויר (עמ' 94) -

הערוך (ע"ה ז, עמ' 272) ובעקבותיו מילון ב"י (עמ' 6565) מביאים את הפועל זיע על פי מקור אחד ויחירי, מראש מדרש ילמדנו: "עד שלא יגמור צורת הולד יפה מרטעת וצווחת".⁴⁰ בעל הערוך מפרש את המילה: "כמו מקרטע", כלומר: 'מקפץ, לג', ומשמעות זו אכן מתאימה בהקשר שלפנינו.⁴¹ האם מצא עגנון את המילה הנדירה ות במקור הזה, או היה לו מקור אחר שלא הצלחתי לעלות על עקבותיו?

ז פתיעה נעימה אינה צפויה לה משם (עמ' 95) -

מצאתי את המילה בשום מקור קדום, ושמה היא חידושו של עגנון. אכן-שושן מביא המילה; מובאתו הראשונה היא מעגנון כאן. הוא מוסיף מובאות מאלתרמן ומקרמר.

ס' עסוקה המיזננת כל כך ואינה פנויה לנקות את המנורה (עמ' 106); לא השגיחה בו זה שושי המיזננת (עמ' 111) -

ומעות המילה המוזרה הזאת - 'בעלת מזנון'. ויס⁴² מונה אותה בין חידושי של עגנון. אפשר להסביר את תצורתה? אציע בזהירות את האפשרות הזאת: עגנון תפס את - שבסוף המילה כצורן, כמסופית, מעין ה--an שבמשקל קטלן, ומכאן שמזנון הוא גם נל המזנון' או 'המוכר במזנון'. לסופית הזאת (לתפיסתו) הוסיף את צורן הנקבה - ת. זשוואה: אילו הוסיף צורן נקבה כזה לבטלן היה מתקבל: בטלנת, מעין אנלוגיה ל: זב - נכתבת.⁴³

ובהוצאות שלנו של מדרש תנחומא-ילמדנו, לרבות המסירה המובאת במפעל המילון ההיסטורי, איננו. ונראה שגם כותב הערך במילון ב"י לא מצא את הגרסה הזאת, כי במקום מראה מקום מדויק כתב "מובא בערוך".

טור סיני, בהערה לערך במילון ב"י (שם, הע' 1) חולק וסובר שמשמעותו כמו 'הרתיע', אבל כאמור, נראה שעגנון הבינה כמו שפירש בעל הערוך.

ויס, בשוט לשון, עמ' 93. לא נעלמו מעיניי הקשיים בהסבר הזה: לא מצינו כלשון חז"ל שתצטרף סופית - ת לשם המסתיים ב-ן או ב-ון, אלא רק -ית, מעין בטלנית, ולא בטלנת, ועוד: המעבר מהצורה 'המצופה' מןגזנת למזננת קשה (אבל השוו את הווריאנטות אלמן - אלמון כל"ח).

יש מן הסיפורים שדומים עלינו לסיפורי אגדה, ובאמת הם מעשים שהיו (עמ' 235) - יש כאן שימוש ברור במשמעות החדשה והלא מקורית למילה הזאת, והיא 'סיפור דמיוני'. נראה שהשימוש הזה הושפע מצלילה של המילה לנגדה בכמה משפות אירופה (גרמנית, רוסית, אנגלית).⁴⁴ ב"י בערך אגדה כבר מביא את המשמעות הזאת בציון הסימן לספרות הבתר-תלמודית, והמקורות היחידים שציין הם מילונייהם של שטיינברג ושולבוים.⁴⁵ השימוש הזה של עגנון במילה מפתיע במקצת: הוא היה קרוב מאוד לעולם האגדה של חז"ל ועסק בה הרבה, ובכל זאת לא נרתע מהשימוש במילה במשמעות החדשה הזאת.

מאחר שאין אדם נעשה אמן אלא אם כן נולד אמן, אבל יכול ללמוד אומנות שהיא אמנות, התחיל מלמדו עשיית שלטים (עמ' 241) -

יש כאן הבחנה ברורה בין אָמנות - מקצוע, מלאכת כפיים לבין אָמנות - מלאכת מחשבת שיש בה יצירתיות. ברור שהבחנה זו לא יכלה להתקיים בתקופה הקלסית, שהרי בה התנועות "קמץ קטן" וקיבוץ לא היו אלא אלופונים של פונמה אחת (שמוצאה u קצרה היסטורית). כבר בן-יהודה כתב בערכו (כרך א - 1908): "ונתיחד בספרות החדשה לבקי במלאכה דקה יפה", ומתרגמו: Künstler; artiste; artist.⁴⁶ גם אפשטיין ואבינרי מניחים את ההבחנה הזאת כידועה.⁴⁷ קוטשר הראה שאפשר למצוא את ההבחנה הזאת כבר אצל מנקד כ"י קאופמן למשנה.⁴⁸

יודעים היינו שכל מה שכתוב בתורה קיים לעולם. וכל שוקן של כל אחד ואחד מעמנו היה לסגל מצוות ומעשים טובים האמורים בתורה (עמ' 263) -

גם כאן באה לידי ביטוי אהבתו של עגנון לחפש מילים וצורות נדירות ולהתמיה בהן את הקורא. שוק אינו אלא 'תשוקה', והצורה לקוחה מהמדרש הזה:

44 ראו במאמרי "אגדה והגדה".
 45 מעניין: שניהם נפטרו ב-1908, היא השנה שהופיע בה הכרך הראשון של מילון בן-יהודה, שבו הערך הזה.
 46 ואף על פי שעל יד הלמה הראשית (שב"י מנקדה אמן דווקא), הוא מביא גם את הניקוד אמן (וגם אמן, אמן), הגדרה זו מתייחסת לאמן (=אמן אצלו), שהרי ייחד ערך בפני עצמו לאומן (כך ניקדה; ואין לכך צידוק במקורות המהימנים).
 47 אפשטיין, עמ' 68; אבינרי, היכל המשקלים, עמ' 176; דווקא הוא מעיר שאין להבחנה תוקף היסטורי.
 48 קוטשר, ביצוע תנועות, עמ' 160, והערה 80 שם. כמובן, לא נראה שמי שהנהיג את ההבחנה הזאת בעברית החדשה (מתי?) הלכו בעקבות מסורתו של מנקד כ"י קאופמן.

"ואל אישך תשוקתך" - ד' שוקים הן: אין שוקה שלאשה אלא על אישה - "ואל אישך תשוקתך", אין שוקו שליצר הרע אלא על קין וחביריו - "ואליך תשוקתו" (בראשית ד,ו), אין שוקין שלגשמים אלא על הארץ - "פקדת הארץ ותשוקתיה" (תהלים סה,י), ואין שוקו שלהקב"ה אלא על ישראל - "ועלי תשוקתו" (שיר השירים ז,יא) (בראשית רבה ותיאודור-אלבק) בראשית כ. 49

א תתפשט החולאת (עמ' 345) -

לה מובאת במילון ב"י ובמילון א"ש, והמוכאה הראשונה שלהם היא מכתבי בעל יע ביהודה" (המאה ה"ח). בפרויקט השו"ת של בר-אילן מצאתי לא פחות מ-180 ריות, רובן ככולן מכתבי פוסקים אחרונים. עגנון הולך כאן בעקבותיהם. לפי עדותו מירקין המילה נמצאת לא פחות מ-21 פעמים בכתבי עגנון, 50 והיא מתועדת במאגר לון ההיסטורי פעם אחת ביצירה של מנדלי.

קוד אצל ב"י וא"ש הוא חוֹלָאָת - ניקוד מוזר עד בלתי-אפשרי בעברית. 51 א"ש אומר מילה היא צורה משובשת של חולי, על פי השגור ביידיש. ונראה שאכן השפעת דיש יש כאן; השווה: משוגעת [mešugās], שם עצם מופשט שנוצר משם התואר זגע.

ר' אלטר את בגרו (עמ' 345) -

כאן חיפש עגנון ומצא מילה נדירה ביותר. התייעור היחידי המובא במילונים לפועל - במשמעות 'לְבֹשׁ' הוא זה: "לשני בני אדם שהיו מתכסין בשלמה חרשה כימות שמים, והיה זה בוגד בה מכאן וזה בוגד בה מכאן עד שקרעו אותה (איכה רבה, פתיחה,

זו הנוסחה המופיעה בדפוס. במסירה של מפעל המילון (כ"י וטיקן 30, יר שנייה) בחלק מההיקריות יש תשוקה ולא שוק: "ואל אישך תשוקתך" - ארבעה תשוקות הן: אין תשוקת האשה אלא לבעלה - "ואל אישך תשוקתך", אין תשוקת יצר הרע אלא על קין וחביריו - "ואליך תשוקתו", אין שוקן שלגשמים אלא על הארץ - "פקדת הארץ ותשוקתיה", אין שוקו שלהקב"ה אלא על ישראל - "ועלי תשוקתו".

ראו את הערתו ב"אקדם" 9 (אב תשנ"ו), עמ' 5. המקבילה הקרובה ביותר שאני יכול לחשוב עליה היא צורות כמו נְקָרָאָת, נְמַצָּאָת במסורת תימן; ראו שבטיאל, מסורות התימנים, עמ' 212.

לימלם יצחק (עמ' 424) -

רבים חשבו (ביניהם אני) שזו אחת מהברקות הלשון של אפרים קישון. 52 מתברר שהפועל הזה מופיע שלוש פעמים במדרש פסיקתא רבתי (בהקשר אחד) במשמעות 'רטן, התלונן', כגון: וכל זמן שהיה מקופל (המשכן - ג"ב) היו ישראל מלמלמים על משה לומר, למה לא הוקם מיד? או שמא דופי אירע בו" (פסיקתא רבתי כד,א). במאגר המילון ההיסטורי מתועדת היקרות אחת אצל א"נ גנסי, ובפרויקט בן-יהודה מצאתי היקרות אצל שושנה שרירא; אצל אלה - כמו אצל עגנון כאן - המשמעות היא סתם 'דיבר' או 'מלמל'.

לא חיסר שם יום ולא לקח לו חופש. עכשיו יקח לו חופש ויסע עם סוניה (עמ' 444) - הביטוי הוא תרגום שאילה משפות אירופה, כגון יידיש: נומען אַ וואַקאַציע, ואנגלית: to take a vacation.

נראה שהדרישה הנורמטיבית להבחין בין חופש לחופשה עדיין לא הייתה קיימת: אבינרי כתב בשנים תש"ט-תש"י: בעברית החדשה מבקשים להבחין בין חופשה, כמושג מוגבל ופרטי של שחרור מעבודה לזמן מה, ובין חופש, כמושג כללי ובלתי מוגבל. הבחנה זו ראויה להתקבל". 53

בחורה גמישה. מחמת גמישות יתירה מתחלקת היא מבין אצבעותיך (עמ' 447) - במילון ב"י המילים גְּמִישׁ וּגְמִישׁוֹת מסומנות כחידושו של המחבר, על פי שורש ארמי. ידוע יחסו הלעגני ולעיתים אפילו עוין של עגנון לבן-יהודה, 54 ובכל זאת לא נמנע מלהשתמש בחידושו.

הילדה רבינוביץ אינה קרתנית ואינה מרקרקת בקלות שאתה רואה כתמורות (עמ' 451) - עגנון משתמש כאן במילה קרתני בהוראתה החדשה, בעלת הקונוטציה השלילית: 'פרובינציאלי, צר אופק'. במקורה, בספרות חז"ל, משמעות המילה היא 'בן-כפר, בן

52 ונראה שמי שנתן השראה לקישון להשתמש במילה הוא הסופר אביגדור המאירי, שהשתמש בו בתרגומו ליצירתו הראשונה של קישון בארץ, "העולה היורד לחיינו": "במקרה זה תן לו לדבר, ולמלם לו לפעמים באמתים אחרים".

53 אבינרי, יד, עמ' 198.

54 ראו בהרחבה אצל בר-אדון, עמ' 93-127, פרק המוקדש כולו לבן-יהודה, ובייחוד עמ' 93-109. בפרק זה הוא גם מונה את (כל?) המקומות שבן-יהודה מוזכר ב"תמול שלשום", ולרוב ללעג או לגנאי. ראו גם בסעיף האחרון של המאמר הזה.

ירה', ומילון ב"י ואפילו מילון גור תש"ו עדיין אינם מכירים את המשמעות החדשה. ש מביא במילונו את המשמעות החדשה למילה וגם את שם העצם הנגזר ממנה תנות. מובאותיו הן החל מברנר.⁵⁵

צמד עמו על החומה לצייר תמונה שלא תימנו אבותינו (עמ' 208); תמונת הרבה וימן" בירושלים. ועכשיו יפו מתבקשת "לתמן" ממנה תמונות והמירכאות במקור (עמ' 4).

על זה מן תמונה חירושו של עגנון הוא, וכבר מנהו ויס ברשימתו.⁵⁶ קשה לדעת אם נכון בכך עגנון לצרף מילה מן המניין לאוצר המילים העברי (שהרי די בפועל צייר), שיש כאן מעין התחכמות של הלצה.

עונה זו עונת הרחיצה הייתה (עמ' 457) -

ום מקובל עונת הרחצה; נראה שבעבר היה מקובל גם עונת הרחיצה. מצאתי בפרויקט -יהודה היקרות אחת ב"שכול וכישלון" של ברנר. גם אלתרמן כתב בשירו "קשה להיות": "עונת הרחיצה בתקופה והודה (דבר, 1934).

שפתה של ירושלים עשויה לעשות כל בעלי חוטים לתותרנים (עמ' 476) -

שמשמש היום במילה הנדירה הזאת אומר או כותב בדרך כלל תתן - כך במילונים זרשים יותר (גור תרצ"ה, א"ש, מרן, ההווה), והצורה תתנות נקבעה במילוני ועד לשון והאקדמיה ללשון משנת 1942. אבל ברפוס וילנא של הכבלי הצורה היא תותרנית בא בתרא קמו ע"א), ובעקבותיו עגנון נוקט כך. תתן היא צורת הערך גם במילון

57.

זין חמימות קשה ומכוערת הייתה מבטבטת ויוצאת מן החוסם (עמ' 478) -

בבטבט הוא פועל יחידאי בספרות חז"ל, המופיע פעמיים בהקשר אחד: "למה רבית ימה? למי שנשכח נחש, לא הרגיש, אמר: מי נשכחי? ולא ידע עד שנתבטבטה עליו, ך הרבית, אינו מרגיש עד שנתבטבטה עליו (תנחומא, משפטים ט). משמעותו -

אבל לדעתי, במובאה מברנר המשמעות היא הישנה ולא החדשה.

ויס, עמ' 93.

וגם רוב כתבי היד של הכבלי גורסים תותרן. הסיבה לכך שבלשון ימינו גברה הצורה תתן היא אולי שכיחותו של משקל קטלן לעומת קוטלן.

'התנפח, תפח'. ב"י מביאו. א"ש כבר מביא תיעוד מהספרות החדשה גם לפעלים בפועל, וביניהם מעגנון במקומנו. נראה שכאן משמעותו 'מבצבצת, בולטת'.

שיש נוטים אחר בנו של הרב הנפטר ומסייעים לו להתרברב (עמ' 482) -

המשמעות כאן: 'להיות רב, להיעשות רב', בשמץ לגלוג. מצאנו רברב במשמעות קרובה לזו בספר הערוך: "והדרות הראשונים שהיו גדולים מאד לא היו צריכים לרברבם לא ברבן, ולא ברבי, ולא ברב" (עה"ש, א, ערך אפי, עמ' 6). שימוש בהתרברב במשמעות הזאת קודם לעגנון מצאתי באמצעות פרויקט בן-יהודה ב"תולדות ישראל" לזאב יעבץ.

ששולחים את בניהם לבתי לימודיות (עמ' 518) -

הצירוף בית לימוד ובריבוי בתי לימוד נמצא בספרות הרבנית המאוחרת יחסית. עגנון נקט כאן את המכונה הריבוי הכפול, כלומר: ריבוי של הנסמך וגם של הסומך, הרגיל בלשון חכמים: בתי כנסיות, בתי מדרשות, בעלי מומים. ונראה שהעדיף לימודיות על לימודים כדי לרמוז על החכמות הלימודיות, מושג נפוץ בספרות הפילוזופית (בעיקר המתורגמת) של ימי הביניים; ואולי כדי להדהד את הצירופים בתי כנסיות ובתי מדרשות.

והחלוקה כבר בתחילתה לא הספיקה אפילו כדי חלק רביעי של צרכיו של אדם (עמ' 522) -

העדיף את הצירוף הזה על פני המילים הפשוטות רבע ורביעית.⁵⁸

ואביא קצת כיבוד ונברכך בברכת מזל טוב (עמ' 550) -

כיבוד כאן במשמעות 'מאכל המוגש לאורחים, תקרובת'. ב"י עדיין אינו מביאה; בגור תרצ"ה היא כבר נמצאת. א"ש מייחס את המשמעות הזאת לספרות חז"ל, אבל המילה כיבוד במובאה שהוא מביא מויקרא רבה אינה נושאת את המשמעות הזאת.

58 אנחנו מצפים למצוא את הצירוף עם חלק בשברים "מטובכים" יותר, כגון: "תמיד מעריך כרי חלק צ"ו מר' סאין" (תפארת ישראל, יכין, כלים ב, כא)

ילים לועזיות

לל, עגנון ממעט בשימוש במילים לועזיות. לא זו אף זו: מנצור מציין כמה מקרים בהם המיר עגנון מילה לועזית במהדורה מוקדמת של פרקי "תמול שלשום" במילה ברית במהדורה המאוחרת.⁵⁹ הינה כמה מהמילים הלועזיות שבחר הסופר להשתמש בהן: 'מינריסטן (עמ' 327); פיסמיסטון (עמ' 392, 395) - זפרו הקדיש אבינרי ערך גדול הדין בשמות בעלי סיומת כפולה, -'סט+ -ן (או -ן), 'עזית ועברית. לפי בדיקתו, הראשון שיצר מילים כאלה היה הסופר דוד פרישמן, ואולי יתה כוונתו בכך "לייחד" במקצת את המילים הלועזיות.⁶⁰ אבינרי עצמו התנגד לסימות וספת הזאת, "שהיא טפלה ותפלה כאחת". ולדעתו "גם ש"י עגנון שגה בזה, בכתבו זיאיסטן = כותב מסות - ג"ב, פובליציסטן".⁶¹ ונדמה שגם כאן גרם רצונו של עגנון ייחד את כתיבתו.

נס אדם נמוך מגודל זקן בלונדיני (עמ' 381).

זתה מיסטר מנריל מה אתה עושה כאן? - - - ניענעה לו הרבנית באצבעה ואמרה, נו 'מיסטר (עמ' 427) - ויוער שאין מדובר כאן בדוברי אנגלית.⁶²

זולכת עמו אצל הרבינר לעשות להם חופה. לובש הרבינר בגדי רבנות ועושה להם חופה 'מ' (444) -

בינר הוא 'רב' בגרמנית. בדרך כלל כונה כך רב מודרני, לעיתים קרובות לא ורתודוקסי.⁶³ 'קקשר המובאה הוא חתונה הנערכת בברלין "כשהעוגב הגדול שבהיכל נגן וההיכל מאיר בנרות הרבה" (שם).

- 5 מנצור, עמ' 226.
- 6 אבינרי, יד, עמ' 577; ראו את דברי קלזנר המובאים שם.
- 6 שם.
- 6 לפחות חלק מהלילה מתרחשת בתקופת המנדט הבריטי, ונראה שבשימוש במילה הזאת יש לעג כלשהו כלפי הנמען.
- 6 לעיתים כונה "דוקטור רבינר", בעיקר בגרמניה ובהונגריה; בוגרי בתי המדרש לרבנים היו בעלי תואר דוקטור.

בעלי הפבריקאות (עמ' 504) -

כלומר: בתי חרושת. המילה הלועזית נוהגת בין השאר בגרמנית וביידיש.⁶⁴ יושם אל לב לצורת הריבוי המיוחדת, מעין טבלאות, דיוטאות.

היינו שהרצון הוא כח אבטונומי (עמ' 562) -

זו הצורה שהייתה למילה זו ולדומותיה, לפחות בכתב, אצל סופרים רבים עד המחצית הראשונה של המאה העשרים, לרבות בספרות השו"ת של התקופה. זו הצורה היחידה המובאת במילון גור תש"ו (!). זו הייתה גם קביעת ועד הלשון, וכך מופיעה המילה במילון הפסיכולוגיה של הוועד מתש"ו.⁶⁵ לימים חזר בו ועד הלשון, וקבע שמקבילת הדיפתונג au הלועזי בעברי תהיה -ו.⁶⁶

עברית עממית, סלנג

יש לנו כאן הצצה ללשון הדיבור העממית של אותה תקופה. זה נדיר למדיי כי כידוע, בדורו של עגנון עדיין לא הבחינו הסופרים בכתבתם את לשון הדיבור מלשון הסיפר.⁶⁷ וקרא בקול ובשמחה, ערב טוב חברה, ערב טוב חברה [=חֶבְרָה, בהטעמת מלעיל] (עמ' 385); חברה פנו מקום לירושלמי הלז (עמ' 387) - המילה חֶבְרָה, שמקורה ביידיש, עדיין נוהגת בסלנג שלנו, אם כי היא מיושנת במקצת.

נלך לקהירא ונעשה חיים (עמ' 425) -

הביטוי הוא תרגום מיידיש: מאכן א לעבן, ועדיין נוהג בעברית.

64 וידוע לעגם של כמה סופרים על ה"פבריקה של מילים" של בן-יהודה ועד הלשון.
 65 ראו דיונים מעניינים על כך במדור "לשונונו לעם" בעיתון "הארץ" בשנות השלושים, כפי שקובצו ב"שפה קמה", בסעיפים 255, 286, 306. ונראה שבנוסף לצורה המופיעה במדרש תהילים א, כא על פי אחת הגרסאות: "אבטומטוס הוא העולם" (ראו את הערת המהדיר שם), גרמה גם הגיית המילים האלה ברוסית. גם היום אפשר לשמוע מפי עולים מרוסיה אבטובוס וכד'.
 66 ראו "שפה קמה", סעיף 310.
 67 ראו, למשל, שורצולד, סעיף 4.

ה

שונות

רפרוזה בלשון חכמים על מקור מקראי

גע בו יצרו נשאו לבו לשדות ולכרמים שבארץ ישראל. בא לו לארץ ישראל וראה באר שדה ועדרי צאן רובצים עליה, ועל פי הבאר רובצת אבן גדולה, ואין בכח אדם אחד או זנים לגללה. באו נערות מנערות המושבה להשקות את צאנן. גלל יצחק את האבן מעל י הבאר. השקו את הצאן וחזרו למושבה. היתה כל המושבה תמיהה, היאך הספקתן היום 'חזור כל כך מהרה. אמרו הבנות, זימן לנו המקום בחור צעיר מפולין וגלל את האבן ועל פי הבאר, כזה שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית. אמרו להן, והיכן הוא, למה הנחתן וזו? קראו לו ויסעד עמנו (עמ' 28).⁶⁸

זיקוי מלגלג של דיבור בהברה אשכנזית

זואה אדויני שורה של אילנוים ירויקים !! - ג"ב]. אם כיינ יפנה נא אדויני כלפי אויסם האילנוים הירוויקים, ושם ימצא אדויני עם העגלוים שאדויני מבקייש, היין אויסן שהוילכוים לפייסח תיקווי והיין אויתן שהוילכוים לרחויביים ולרישוין לציוין וכיינ אויסן שהוילכוים לשאר מוישבוים אחיינו בני ישראיל היוישיבים על אדמס הקוירישי בארץ הקרוישי (עמ' 43).⁶⁹

הגיגים על ענייני הלשון העברית ועל עניינים אחרים⁷⁰

אלא שהיה זה מדבר בהברה ספרדית, והיה בולל קללות רוסיות וערכיות במלים שנתחדשו בארץ (עמ' 44).

וכן נהג הארון בן יהודה שמטייל כל ערב עם הגברת חמדה (עמ' 245).

מאחר שבלשון אונגרית אמר, ולשון אונגרית יצחק לא הכיר (עמ' 296).

ומשלבים בתוך שיחתם מלים שנתקבלו בוועד הלשון (עמ' 328).

68 ראו מנצור, עמ' 245-246; ברויאר, עמ' 238.

69 ראו בר-אדון, עמ' 71-72.

70 בסעיף האחרון הזה הרשיתי לעצמי לחרוג קצת ולשלב גם כמה הגיגים שאינם בתחום הלשון, שמצאתי בהם עניין מיוחד.

ביקרו את רחובות הבוכרים [...] ואת בן יהודה. והגברת חמדה בן יהודה נהגה בהם טובת עין והראתה להם את השולחן, שהכניסה לו לבן יהודה לבית האסורים, וכן הראתה להם את הארון הגדול, שכל הלשון העברית מכונסת בו, מבראשית ברא אלהים עד המלים שיצרה היא (עמ' 331).

שותים ומרקדים ושרים, זבחו זבחי צדק ובטחו אל ה' רבים אומרים מי יראנו טוב (עמ' 448).⁷¹

האשכנזים אמרו שהוא גלגול של אותו אפיקורוס שכופר בכל התורה כולה ומודה בלשון הקודש [בן-יהודה - ג"ב] (עמ' 462).

ואין לטעון ממה שכתוב על עורו כלב משוגע, שהרי רוקא ממקום זה קל להוכיח שאין כאן כלום, שהרי לפי תהלוכות הלשון צריך להכתב כלב שוטה. ומעתה שכתוב כלב משוגע - שיבוש הוא (עמ' 468-469).

ברם חלומות פעמים יש בהם מקצה אמת, חקירות רובן ככולן הן שטויות. ובלק לא די שהחזיק בשטויותיו אלא היה טופל להן השערות והשערות להשערות ומשטה לו שיטות ומחזקן בשיטות רפויות מהן (עמ' 472).

כאותם הפחדנים שהומירוים רבן של פייטני האומות גינה אותם בשיריו (עמ' 478).

וכיון שהגיעו אצל הרב מיפו סיפרו בשבחו, שמלכד גדולתו בנגלה ובנסתר מקריב הוא את עצמו ממש על כל אחד ואחד מישראל (הרב קוק - ג"ב] (עמ' 482).

אילמלא לא באה צרה חדשה אפשר שהיינו מתקיימים על האדמה. אבל אין למדין אילמלי מאילמלא (עמ' 499).⁷²

נזכר אחד מהם שראוי לבקר את החולה לא הלך לבקרו, משום שלא רצה לישב עם נשים (עמ' 545).

[על ר' גרונום יקום פורקן, שעוצב על פי דמותו של ר' בן-ציון ידלד - ג"ב] שהוא בקי בעוונות הרור כמלאכי חבלה, וכל העוונות והחטאים והפשעים שפשעו ושחטאו ושעו שגורים על פיו, כאילו הפקיד השטן פנקסו אצלו (עמ' 560).

71 ראו באתר "זמרשת" על שני גלגולי השיר: "זבחו זבחי צדק" ו"בן לוקח בת":

<https://www.zemereshet.co.il/song.aspx?id=1362>

<https://www.zemereshet.co.il/song.aspx?id=2284>

72 ראו בן-חיים, עמ' 417-423.

והכלב בלק:| אלך אלך, משום שאני רוצה לילך. לכאורה תשובה פרימיטיבית השיב בלק, אבל באמת אתה מוצא כאן נימוק פילוסופי, היינו שהרצון הוא כח אבטונומי, ואין לשלול אותו מטעמים סיבתיים (עמ' 562).

ועל שפרה, אשתו של יצחק קומרן ועכשיו שגילוהו את ראשה וניטל שיערה היה מצעה דוחקה ולא מצאה מנוח (עמ' 599).

אנו עומדים מרעידים ומשתוממים. יצחק זה שאינו גרוע משאר כל אדם, מפני מה נענש כל כך? - - - קל להם לאותם שאינם טורדים עצמם בהרהורים יתירים, אם מחמת תמימות יתירה אם מחמת חכמה יתירה, אבל כל מי שאינו לא תמים הרבה ולא חכם הרבה מה יענה ומה יאמר? (עמ' 604).

קיצורי ביבליוגרפיה

המובאות מספרות חז"ל הן על פי אתר "מאגרים" של מפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, אלא אם כן ייאמר אחרת.

אבינרי, היכל = י' אבינרי, היכל המשקלים, תל אביב תשל"ו.

אבינרי, יד = י' אבינרי, יד הלשון, תל אביב תשכ"ה.

אזר = מ' אזר, תחכיר לשון המשנה, ירושלים תשנ"ה.

אפשטיין = י' אפשטיין, הגיוני לשון, תל אביב תש"ז.

א"ש = א' אבן-שושן, המלון החדש, ירושלים תשכ"ו-תשל"ל.

ב"י = א' בן-יהודה, מלון הלשון העברית הישנה והחדשה, ירושלים-תל-אביב תרס"ט-תשי"ט.

בירנבאום, אגדה והגדה = "אגדה והגדה, אגרות ומעשיות", לשוננו לעם מה (תשנ"ד), עמ' 101.

בן-נזן = א' בן-נזן (מהדיר), שישה סדרי משנה [...] מנוקדים ומפוסקים על פי מסורת יהודי תימן, בני ברק תשע"ד.

בנדויד = א' בנדויד, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד.

ברגריין = נ' ברגריין, עיונים בלשון העברית, ירושלים תשנ"ה.

בן-חיים = ז' בן-חיים, במלחמתה של לשון, ירושלים תשנ"ב.

ברויאר = י' ברויאר, "היסוד המקראי הסמוי בלשוננו של עגנון", מחקרי ירושלים בספרות עברית כג (תשע), עמ' 215-254.

גור תרצ"ה = י' גרובסקי (גור), מלון השפה העברית, תל אביב תרצ"ה.

גור תש"ו = י' גור, מלון עברי, תל אביב תש"ו.

גושן-גוטשטיין, טור הלשון = מ' גושן-גוטשטיין, טור הלשון, עיתון "הארץ", 1955-1975.

החלטות בדקדוק = המזכירות המדעית, החלטות האקדמיה בדקדוק, האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשע"ד.³

ההווה = ש' בהט ומ' מישר, מילון ההווה: מילון שימושי לעברית התקנית, תשנ"ה.

ויס = ר' ויס, בשוט לשון, ירושלים 1982.

לון, באיזו פנים - ח' ילון, "באיזו פנים", ענייני לשון ב (תש"ג), בעריכת ח' ילון, עמ' 54-59.

ז"א כהן = "העברית הרבנית והעברית הנורמטיבית", לשוננו לעם נד (תשס"ג-תשס"ד), עמ' 35-46.

מדן = מ' מן, מאלף עד תו: מלון עברי שימושי, תל אביב תשל"ג.

מדרש תהילים = ש' באבער (מהדיר), מדרש תהילים המכונה שוחר טוב, וילנא תרנ"א. מישור = מ' מישור, "על 'אלו ו'אילו", אקדם: ידיעון האקדמיה ללשון העברית, גיליון 37 (מרחשוון תשס"ט), עמ' 7.

מנצור = י' מנצור, עיונים בלשוננו של עגנון, תל אביב תשכ"ט.

מש"ל = ששה סדרי משנה מנוקדים [...] הוצאת ב' כהן, ירושלים תרפ"ו (צילום דפוס ליוורנו).

זגל = מ"צ סגל, דקרוק לשון המשנה, תל אביב תרצ"ו.

סיוון, לקסיקון = ר' סיוון, לקסיקון לשיפור הלשון, תל אביב תשל"ט.

סיוון, העגבניה = ר' סיוון, "העגבניה ומה שעוללו לה שמותיה", לשוננו לעם כב (תשל"א), עמ' 75-104.

עגנון, באיזו פנים = ש"י עגנון, ענייני לשון ב (תש"ג), בעריכת ח' ילון, עמ' 38-39.

עה"ש = ח"י קאהוט, ספר ערוך השלם, א-ח, וינה 1878-1892.

ערץ = י' פרץ, תחביר הלשון העברית, תל אביב תש"ג.

קדרי = מ"צ קדרי, תחביר וסמאנטיקה בעברית שלאחר המקרא, א, רמת גן תשנ"א.

קוטשר, ביצוע תנועות = "ביצוע תנועות u i בתעתיקי העברית המקראית בארמית הגלילית ובלשון חז"ל", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, בעריכת מ' בראשר, ירושלים זשל"ב, עמ' 129-165 [במקור: ספר ב' דה-פריז, ירושלים תשכ"ט, עמ' 218-251].

שבטיאל, מסורות התימנים = י' שבטיאל, "מסורות התימנים בדקרוק לשון חכמים", קובץ מאמרים בלשון חז"ל, א, בעריכת מ' בראשר, ירושלים תשל"ב, עמ' 207-223. במקור: קונטרסים לענייני הלשון העברית, א, בעריכת ח' ילון, ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, עמ' 8-15.

שורצולד = א' שורצולד, "פני הלשון כפני הדור", פנים 33 (2005), עמ' 4-14. שפה קמה = ס' ברק ור' גדיש (עורכות), שפה קמה: לקט מתוך המדור "לשוננו לעם" [...], ירושלים תשס"ט.

על בעיית מעבר מילים מיוחדות לתרגומי מקרא לערבית הכללית

יהושע בלאו

א

את ד"ר יחיאל קארה הכרתי מעבודתי באקדמיה ללשון העברית כאחד העובדים הבכירים המצטיינים. אך לא עמדתי על כל היקף ידיעותיו וכישוריו אלא כשקיבל על עצמו לערוך סופית את מילוני לערבית-היהודית של ימי הביניים ולהתקינו לדפוס. אני מסתפק כאן לצטט את אשר כתבתי בסוף 'פתח דבר' של מילוני:

ואחרי שנבדק המילון חזור וברוק, נמסר בעצת הגב' לסמן לידי ד"ר יחיאל קארה מן האקדמיה ללשון העברית לעריכה סופית. חשבתי לתומי שהוא קיבל עליו עבודה טכנית בלבד וטעיתי. טביעת אצבעותיו הברוכות ניכרת כמעט בכל ערך, ואני יכול לומר בפה מלא שהמילון אחרי התקנתו בידי יחיאל טוב מן המילון שהיה לפני כן. בדרך כלל הערתי על הפניותיהם של עמיתיי, אולם הערותיו של ד"ר קארה היו רבות כל כך עד שהחלטתי להודות רק כאן בצורה כוללת. עבודתו נעשתה במומחיות, במקצועיות, במסירות ובלא הגבלת זמן, היה נעים לשתף עמו פעולה. יישר כוחו!

את השורות הבאות אני מגיש לכבודו של יחיאל. הן מבוססות במידה לא מעטה על המילון. ובכן - משלך נתתי לך.